

Litteratur- undervisningen i danskfaget gennem 200 år

KELD GRINDER-HANSEN, UDDANNELSESHISTORIKER, PH.D., TIDLIGERE SKOLECHEF OG CHEF FOR DANSK SKOLEMUSEUM, DIREKTØR FOR ANDELSLANDSBYEN NYVANG

Litteratur har altid været del af danskundervisningen. I 1800-tallets første halvdel indgik litteraturen i form af små moraliserende tekststykker i faget læsning, men underordnet den overordnede færdighedstræning. I anden halvdel af 1800-tallet blev læsebogen introduceret med teksteksempler fra bl.a. samtidens førende digtere. Efter nederlaget i 1864 kom litteraturlæsningen til at indgå som et centralt led i den nationalromantiske dannelse i skolen. Læsebogen kom (i utallige skikkelser) til at rumme en litterær kanon over 1800-tals litteratur, som forblev nærmest uforandret frem til 1960'erne på trods af betydelig kritik i den pædagogiske debat. I 1970'erne kom opgøret med den nationalromantiske litteratur, og litteraturen kom til at indgå som ét element i det udvidede tekstbegreb og den socialrealistiske tilgang til læsning i danskfaget. I 1980'erne reintroduceres litteratur som et dannelseselement i danskfaget, og siden har litteraturen været et centralt

element i danskfaget, siden 2004 også i form af den danske litteraturkanon.

Vi starter ved skoleanordningerne i 1814, hvor skolens hovedfag var skrivning, læsning, regning og religion. Dansk eksisterede ikke som et selvstændigt fag før efter skoleloven af 1899. Den egentlige litteraturundervisning spillede i de første årtier af 1800-tallet en meget beskeden rolle i læsefaget. Læsning var først og fremmest et færdighedsfag, hvor det ifølge 1814-anordningen for landsbyskolen skulle påses, "at Børnene læse rigtigen, tydeligen og saaledes, at det kan skiønnes, at de vel forstaae Meningen". Læsning skulle ifølge en af tidens pædagogiske lærebøger G.P. Brammers Lærebog i Pædagogik og Didactic (1838) give børnene redskaberne til at forstå den hellige skrift og de bøger, som man havde brug for i det borgerlige liv. De tekstbøger, eleverne skulle lære at læse efter, var præget af læresætninger af dyb kristen/moralsk karakter og opbyggelige småtekster af tvivlsom litterær kvalitet. Det gjaldt ikke mindst tidens ABC'er, hvor det i øvrigt er bemærkelsesværdigt, hvor svære teksterne i virkeligheden var.

De egentlige læsebøger var alle efter tysk forbillede. Den berømteste var den tyske godsejer og pædagog F.E. von Rochows (1734-1805) *Børneven-*

nen, der første gang blev oversat til dansk i 1777. Den indeholdt både fortællinger og belærende stykker og småvers puttet ind mellem prosastykkerne. Fra 1830'erne gav den spirende nationale vækkelse næring til et opgør med de eksisterende læsebøger, hvor man begyndte at se læsebøgerne som et middel til nationalhistorisk opdragelse og inkorporerede tekststykker af mere eller mindre litterær karakter, samtidig med at der i stigende grad blev taget hensyn til, at læsebøgerne rent faktisk skulle læses af børn.

Læsebogsstoffet indgik som et centralt led i den nationalromantiske oprustning i skolen. Sprog, historie og litteratur blev identitetsskabere for danskheden.

Peder Hjort (1793-1871), der var lektor på Sorø Akademi, udarbejdede i 1839 som den første en dansk læsebog med danske tekster af danske forfattere. *Den danske Børneven* satte standarden for de danske læsebøger frem til slutningen af 1800-tallet. Det var et encyklopædisk værk "for Borger- og Almueskoler i fire dele: Poesi-Natur-Historie-Religion" på i alt 587 sider. Det var ideen, at eleverne i løbet af deres syvårige skolegang skulle stifte bekendtskab med livets fire vigtigste dimensioner i den nævnte rækkefølge. Det er bemærkelsesværdigt, at Peder Hjort mener, at digtningen bør komme først. Argumentet var, at digtningen var oprindelig, smuk, den bragte alt på overskuelig, fast form, og børnene kunne hurtigt blive fortrolige med digtningen og holde af den. *Den danske Børneven* skulle "for Dreng og Piger fremstille eksempler af de Voxnes Liv til Beundring eller Berigtigelse til Morskab, med et Ord til Forædling, eller Dannelse". Med andre ord skulle den ikke blot være en læsebog, men også en lærebog, som skulle bibringe eleverne en bred almindelig dannelse. Læsebogen indeholdt et bevidst litteraturudvalg med tekster fra en række af samtidens bedste danske forfattere: B.S. Ingemann (1789-1862), Chr. Winther (1796-1876), Chr. Willster (1797-1840) og ikke mindst H. C. Andersen (1805-75). Dertil var der en række tekster af folkelig art som molbohistorier og digte for børn. Eksempelvis blev digtet *Konen med æggene*, som generation efter generation af skoleelever har læst sig igennem, skrevet direkte til *Den danske*

Børneven af H.C. Andersen, ligesom Chr. Wilsters læsebogsklassiker *Bonden og hans Søn*, bedre kendt under digtets første linje: *En Bondeknøs, som hedde Hans*, blev lanceret her.

Med *Den danske Børneven* var stilen lagt for den danske læsebog, der i de følgende mere end 100 år kom til at fungere som hjørnesteinen i litteraturundervisningen i skolen. Efter tabet af Slesvig-Holsten i 1864 kom sagn og mytologi til at spille en voksende rolle i undervisningen som supplement til læsningen af tidens førende danske og norske forfattere. Læsebogsstoffet indgik som et centralt led i den nationalromantiske oprustning i skolen. Sprog, historie og litteratur blev identitetsskabere for danskheden. Undervisningen i modersmålet blev nu knyttet til en forestilling om en årtusinde gammel forankring af danskheden i landet og sproget selv. Kærligheden til modersmålet skulle udvikles gennem øget kendskab til fædrelandets litteratur og historie og til den danske natur og nationalt betydningsfulde lokaliteter (Borup Jensen, 1995). Fra slutningen af 1800-tallet og i de første årtier af 1900-tallet dukkede der en lang række læsebogssystemer frem, der alle indeholdt den samme nationalromantiske cocktail af tekster, også selv om nogle af læsebøgerne rettede sig direkte mod landsbyskolen. Læsebøgerne indeholdt små fortællinger fra dansk mytologi, oldtid og historie, digte og korte historier som H.V. Kaalunds *Fabler* og skolemanden Christen Kolds (1816-70) *Historien om lille Mis* og tekstuddrag fra en række af 1800-tallets førende danske forfattere: Adam Oehlenschläger (1779-1850), Steen Steensen Blicher (1782-1848), H.C. Andersen (1805-1975) m.fl. samt norske fortællinger (1818-85). De danske læsebøger holdt sig nærmest uforandrede langt op i det 20. århundrede, uden at nyere forfattere fra Det Moderne Gennembrud som Herman Bang (1857-1912) og Henrik Pontoppidan (1857-1943) eller senere forfattere fandt vej ind læsebøgerne (Winge, 1974). I *Bekendtgørelsen angaaende Undervisning i Mellemskolen* fra 1904 blev det nye danskfag kort og godt beskrevet som et dannelsesfag og nationallitteraturen som dets særlige fag:

"Dansk skal være Mellemskolens Hovedfag; gennem Undervisningen heri modtager BARNET Hovedparten af sin almindelige Aandsudvikling og Dannelse... Ved Udgangen af

Skolen skal Eleverne have læst og tilegnet sig en Del værdifulde Værker af den danske (dansk-norske) Skøn-litteratur”.

I 1918 betonedede skoleinspektør P.A. Fossing, som selv i øvrigt var medforfatter til en af tidens mest benyttede læsebøger *Børnenes danske læsebog* (1906 f.), i et foredrag, at det er ”en Hovedopgave for den danske Læsebog, at den skal være Bærer af et Stof, der skal være fælles for alle danske Børn og gennem disse føres videre fra Slægt til Slægt”. Han brugte udtrykket ”det central Kulturstof” om læsebogens indhold (Fossing, 1919). I 1946 kunne seminarielæreren Johannes Rolver i afsnittet om mundtlig dansk i *Haandbog for unge Lærere* endnu engang fastslå litteraturens centrale placering i skolens dannelsesprojekt. I læsebogen er ”et litterært stof, fra Smaabørnsdige til store Værker, som er barnenære Udtryk for dansk Væsen og Aand ... Børn kan i Digtningen hente uerstattelige Værdier for deres Personlighedsudvikling... Litteraturen er først og fremmest Formidler af danske Aandsværdier” (citeret i Borup Jensen, 1995). Helt op i begyndelsen af 1960’erne kunne man i forordet til en ny læsebog se anført, at bogen rummer ”Stof fra den kulturarv af gammel og nyt som en læsebog naturligt bør bringe” (Hoffmann Jensen m.fl., 1961).

Der var indbygget en overordentlig træghed i forandringen af de danske læsebøger. Den nationalromantiske kanontænkning dominerede læsebøgerne langt op i 1960’erne. Det var ikke, fordi det havde skortet på kritik af litteraturundervisningen i folkeskolen. Den progressive skolemand Axel Dam (1868-1936) kritiserede allerede i 1904 det fastlagte litteraturudvalg i folkeskolen og påpegede, at den enkelte lærer skulle gives mulighed for at vælge den litteratur, som han mente ville passe til netop den klasse, han ville benytte den i og dermed med større sandsynlighed fange børnenes interesse for at læse og forstå teksterne (Dam, 1904). Det var en fagdidaktisk tankegang, der var langt forud for sin tid, og som først for alvor slog igennem over 60 år senere. Skolemanden Kristjan Kjær angreb i 1921 ligeledes litteraturundervisningen for at bygge på gammeldags undervisningsmetoder og basere sig på uaktuelle tekster:

”I Skolens Litteraturundervisning sidder Katekisationen endnu i Højsædet, man

skal altid gaa ud fra Elevernes nærmeste Forestillingskreds. Men i litteraturundervisningen naar Skolerne aldrig til at berøre den Litteratur, der er skabt i Barnets egen Tid! Ja, Eleverne gaar oven i Købet med den Forestilling, at det er en Forbrydelse at læse de Bøger, deres samtid har skrevet. Bøger, der i Tidens Sprog, taler om Tidens Mennesker. I vor Litteraturundervisning giver vi vore Elever Afsmag for Klassikerne, fordi vi gør dem til Katekismus.”

(Kjær, 1921)

”Dannelse viser sig i, hvad man har faaet ud af det, man har læst, ikke i, hvad man har læst”.

Kritikken af at læsebøgerne var statiske i deres tekstudvalg og ikke inddrog nye tekster voksede i mellemkrigstiden. I Rapporten fra Skolebogskommissionen fra 1933 luftedes der også en utilfredshed med de eksisterende læsebøger på markedet. De medtog digte, der ”i æstetisk henseende stod højt”, men sprogligt og indholdsmæssigt lå over børnenes forudsætninger, og så domineredes læsebøgerne af tekster fra 1800-70.

Litteraturforskeren og seminarieførstanderen Georg Christensen (1877-1966) gik skridtet videre i kritikken og tog et opgør med den hidtidige litteraturundervisning i folkeskolen, og ikke mindst hvad dannelsesaspektet af den skulle være. Han konstaterede i en artikel kort og fyndigt: ”Dannelse viser sig i, hvad man har faaet ud af det, man har læst, ikke i, hvad man har læst” (Christensen, 1936), og i en senere artikel slår han et slag for at gøre litteraturundervisningen interessant ved at gøre den relevant for eleverne:

”Hvor Undervisningen for at give Udbytte forudsætter en sindets Medleven, der er Kedelighed katastrofal, fordi den lukker for Modtageligheden... Det gælder ikke om at læse moderne Litteratur, men om at læse Litteratur moderne.”

(Christensen, 1938)

Lærerne, der skulle udføre Christensens visioner i praksis ude i klasseværelserne, var imidlertid generelt dårligt rustede til at løfte denne

opgave. Siden midten af 1800-tallet havde de kommende lærere ganske vist haft litteraturkundskab som fag på seminarierne, og i 1889 kom der nye bestemmelser for skolelærereksamen, hvor det bl.a. krævedes af seminaristerne selv at læse værker af såvel ældre som nyere forfattere og derigennem opbygge et personligt og selvstændigt forhold til litteraturen. Men med hensyn til egentlige fagdidaktiske overvejelser om litteraturundervisningen stod det skralt til, og Christensens moderne tanker om, at litteraturundervisningens udgangspunkt skulle tages i elevernes møde med teksten og ikke i lærerens forståelse af den, var en fremmed tankegang for de fleste lærere i 1930'erne og slog først bredt igennem i danskundervisningen 40 år senere.

Elevernes læselyst som et bærende princip for litteraturundervisningen i skolen bliver først officielt formuleret i *Den blå betænkning* fra 1960, der samtidigt anbefaler inddragelse af børne- og ungdomslitteratur og betoner den ”værdifulde forbindelse mellem skolens læseundervisning og elevernes fritidslæsning”. Sidstnævnte tankegang var ikke ny og havde været fremført tidligere i den offentlige debat om litteraturundervisningens rolle i danskfaget, men nu fik den en blåstempling som et pejlemærke for faget. Kampen mod læsebogen med den ensidige fokusering på digtning og finlitterære tekster var indledt og banede vej for det bredere og mere funktionelle syn på sprog og tekster, der kom til at dominere i danskfagets læseundervisning i 70'erne. Danskundervisningen skulle nu tage udgangspunkt i elevernes egne sproglige og sociale forudsætninger, og de tekster, man læste i skolen, skulle have en umiddelbar relevans for elevernes egen verden. Med dette udgangspunkt blev der taget et markant opgør med alt traditionelt lærebogsmateriale, herunder læsebogen, som blev kritiseret for dens fokus på finlitteratur og nationale klassikere. For kritikerne af den hidtidige folkeskole blev den klassiske læseplan set som et udtryk for en ”skjult læseplan”, der udelukkende henvendte sig til middelklassens børn og derved blev led i den gamle skoles funktion som sorteringsmekanisme. Mange af de elever, der efter 1972 skulle gå ni år i skole, kunne ikke genkende sig selv i læsebogens tekster, lød argumentet. Som konsekvens heraf blev læsebogen sendt på pension, og i stedet for læsningen af den traditionelle skønlitteratur ind-

drog lærerne socialrealistiske tekster om arbejdsliv, kønsroller og samfundsforhold, som eleverne kunne spejle deres eget liv i. Tekstudvalget var bredt – det blev i undervisningsvejledning Dansk 76 betegnet som det udvidede tekstbegreb – og bestod af mange former for tekster hentet fra aviser, temahefter, debatbøger, også tegneserier, reklamer og triviallitteratur fandt vej ind i læseundervisningen sammen med en ny socialrealistisk præget børnelitteratur. Den helheds- og temabaserede undervisning vandt frem. I stedet for at anvende én grundbog stykkede lærerne egne tekstkompendier sammen skræddersyet til de enkelte temaforløb indenfor rammerne af det, som er blevet karakteriseret som ”klippe-klistrepædagogikken” (Dansk Skolehistorie bind 5, s. 137-41).

Danskfagets formål var nu først og fremmest at give eleverne en social dannelse. Faget var primært et sprog- og kommunikationsfag, og den klassiske skønlitteratur havde mistet sin centrale position som dannelsesfaktor. I undervisningsvejledningen Dansk 76 talte man ikke længere om, at eleverne skulle stifte bekendtskab med den gode litteratur. Litteraturen blev betragtet på linje med andre former for tekster som udtryk for ”en henvendelse med en hensigt” (Borup Jensen, 1995). 1970'erne blev tiåret, hvor den rationelle og hverdagsorienterede kommunikation kom til at dominere i danskfaget, og hvor skønlitteraturens forskellige genrer havde trange kår.

Christensens moderne tanker om, at litteraturundervisningens udgangspunkt skulle tages i elevernes møde med teksten og ikke i lærerens forståelse af den, var en fremmed tankegang for de fleste lærere i 1930'erne

1980'erne indvarslede et opgør med socialrealismen i danskfaget. Nu skulle der også arbejdes med elevernes begrebsdannelse og deres fantasi. I faghæftet Dansk 84 bringes litteraturen igen på banen som dannelsesobjekt, idet ”eleverne skal udvikle deres sans for perspektiver og værdier samt deres udtryks- og læselyst gennem en oplevelse og analyse, forståelse og vurdering af ældre

og nyere digtning såvel som andre udtryksformer” (Dansk 84, formålsparagraffen, stk. 2).

Arbejdet med relationen mellem udtryk og indhold gøres til omdrejningspunkt i faget, og fortællinger, myter og ikke mindst børnelitteraturen med Astrid Lindgrens og Bjarne Reuters bøger som de mest populære, fik en central placering i danskfagets litteraturlæsning. Børnelitteraturen var ikke blot en måde at nå børnene på; den var også med til at binde det hele sammen og ophæve skellet mellem elevernes skole og fritidsliv. Interessen for børnelitteraturen i danskundervisningen var således i tråd med samtidens optagethed af børns egen kultur og ønskerne om at skabe helhed i deres liv (Dansk Skolehistorie, bind 5, s. 137-41).

I stedet for at anvende én grundbog stykkede lærerne egne tekstkompendier sammen skræddersyet til de enkelte temaforløb indenfor rammerne af det, som er blevet karakteriseret som ”klippe-klistre-pædagogikken”.

I kølvandet på 1990’ernes internationale læseundersøgelser har der i de seneste par årtier været fokus på at forbedre elevernes læsetekniske og sproglige færdigheder og megen energi er blevet investeret i at styrke elevenes læselyst. I 2003 lancerede Kulturministeriet, Undervisningsministeriet og Velfærdsministeriet en stort anlagt Læselystkampagne, hvor der blev oprettet læseklubber landet over og arrangeret lokale events, der skulle vække læselysten hos børnene og gøre det sejt at læse bøger. I de små klasser blev det almindeligt, at skolerne bad forældrene om at læse med deres børn 15 minutter om dagen, og mange skoler arrangerede læseuger, eller læsebånd, hvor alle elever skulle starte hver skoledag med at læse 20 minutter i en bog. I denne proces har megen opmærksomhed i danskfaget samlet sig om sproget og de læsetekniske færdigheder, der skal opøves, for at kunne mestre det, og der har – måske ganske naturligt – være mindre opmærksomhed på litteraturundervisningens placering i danskfaget. I hvert fald kan man konstatere, at sproget er overordnet litteraturen i *Fælles Mål*

for Dansk fra 2009, hvor det med en noget klodset formulering hedder: ”Sproget er danskfagets overordnede kerne, og litteraturen er fagets midtpunkt, uden at man derfor til hver en tid skal beskæftige sig med litteratur eller referere alt til det kunstneriske udtryk” (Fælles Mål for Dansk, 2009, s. 62). Det hedder endvidere, at der i danskfaget ”arbejdes med gensidigt supplerende måder at undersøge, forstå og anvende sproget på ved at læse, skrive, tale, lytte, producere multimodale tekster, undersøge og fortolke litteratur og andre æstetiske tekster samt ved at kommunikere med krop, stemme og sprog”. I den nyeste mål- og rammestyrt af danskfaget *Forenklede Fælles Mål for Dansk* fra 2016 spiller litteraturundervisning en ganske fremtrædende dannelsesmæssig rolle i de overordnede fagmål. Eleverne skal i faget dansk ”fremme deres oplevelse og forståelse af litteratur og andre æstetiske tekster, fagtekster, sprog og kommunikation som kilder til udvikling af personlig og kulturel identitet”, og i stk. 2. hedder det, at eleverne skal ”udvikle deres udtryks- og læseglæde og kvalificere deres indlevelse og indsigt i litteratur og andre æstetiske tekster, fagtekster, sprog og kommunikation”. Siden 2004 har litteraturen imidlertid også på en anden måde indtaget en særlig position i danskfaget. I dette år indførtes ”den danske litteraturkanon”, hvor eleverne gennem skoleforløbet skal stifte bekendtskab med folkeviser som genre, samt 12 mandlige og to kvindelige forfattere – alle af noget ældre dato. Udformningen af en sådan litterær kanon tager sit udgangspunkt i et klassisk, nationalromantisk dannelsesideal, der strækker sine rødder tilbage til 1830’erne og kun har været fraveget i en godt 30-årig periode fra 1970’erne og frem til 2004. Litteraturen er i dag tilbage som et centralt dannelseselement i danskfaget, som vel er underordnet fagets overordnede fokus på sprog, men som indgår som et anerkendt og betydningsfuldt element, der trækker klare tråde tilbage i den danske skolehistorie.

”Sproget er danskfagets overordnede kerne, og litteraturen er fagets midtpunkt, uden at man derfor til hver en tid skal beskæftige sig med litteratur eller referere alt til det kunstneriske udtryk.”

Referencer

Brammer, G. P. (1838). *Lærebog i Pædagogik og Didaktik udarbejdet især med Hensyn til det danske Amueskolevæsen*. (Revideret version 1847 og igen 1861).

Borup Jensen, T. (1995). Dansk – færdighedsfag eller dannelsesfag? I: *Skolefag i 100 år*. Danmarks Lærerhøjskole, s. 13-32. Christensen, G. (1936). *Litteraturlæsning i den praktiske mellemskole*.

Christensen, G. (1938). *Skolen og den moderne Litteratur*.

Dam, A. (1904). Om Danskundervisningens Stof. *Vor Ungdom*.

Dansk 76, undervisningsvejledning.

Dansk 84, undervisningsvejledning.

Dansk litteraturs KANON (2004).

Gjerløff, A. K., og Jacobsen, A. F. (2014). Da skolen blev sat i system. I: *Dansk skolehistorie*, bd. 3.

Gjerløff, A. K., Jacobsen, A. F., Nørgaard, E., og Ydesen, C. (2014). Da skolen blev sin egen. I: *Dansk skolehistorie*, bd. 4.

De Coninck-Schmith, N., Rasmussen, L. R. og Vyff, I. (2015). Da skolen blev alles – tiden efter 1970. I: *Dansk skolehistorie*, bd. 5.

Fossing, A. (1919). En ny Form for den danske Læsebog. *Vor Ungdom*.

Fælles Mål for Dansk (2009).

Forenklede Fælles Mål for Dansk (2016).

Hansen, O. (1898). *Opdragelseslære*.

Hjort, P. (1839). *Den danske Børneven*.

Hoffmann Jensen, Bro Mikkelsen og Sørensen, V. (1961). *Læs rigtigt*.

Leksikon for Opdragere I-II (1953).

Rochows, F.E. von (1777) *Børnevennen*

Winge, M. (red.) (1974). *Danske læsebøger 1900-1959*.

Winge, M. (red.) (1979). *Danske Læsebøger 1960-1975*.